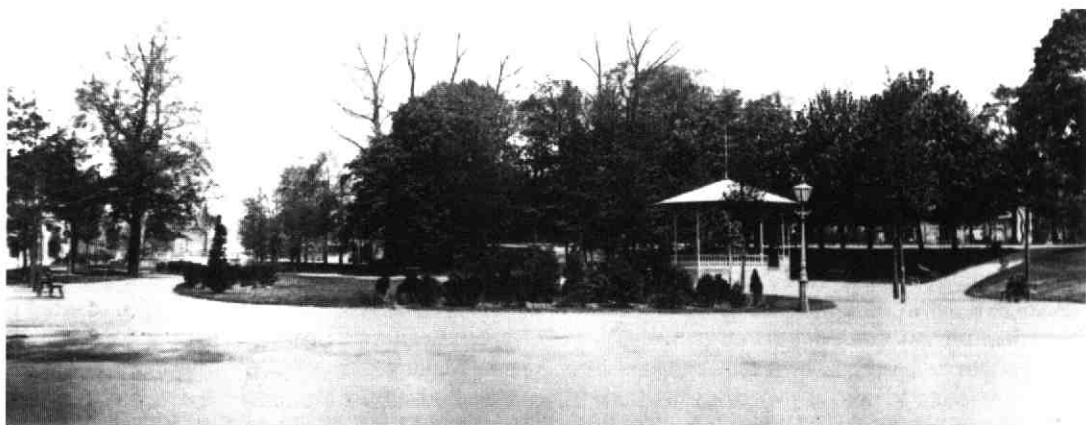

Muziek en vrije tijd

– in Utrecht in de jaren – 1910-1940

Het beoefenen van muziek in de stad Utrecht was tot in het begin van de vorige eeuw grotendeels voorbehouden aan de 'hogere standen'. Daarin kwam verandering. Onder andere door de oprichting in 1828 van een Utrechtse afdeling van Toonkunst konden burgers zich meer dan voorheen gaan bekwamen in de muziek, dank zij een zangschool en een instrumentaal-school. Toen de werkende man meer vrije tijd tot zijn beschikking had gekregen, raakte het musiceren ook bij een bredere laag van de bevolking populair. Mijn onderzoek richtte zich voornamelijk op het ontstaan en op de activiteiten van de muziekverenigingen van Utrechtse amateurs in de jaren 1910-1940.

De oudste muziekverenigingen

Over de muziekbeoefening door Utrechtse amateurs is weinig gepubliceerd, maar het is duidelijk dat er veel muziek werd gemaakt, getuige het grote aantal muziekverenigingen. Ik heb er 150 kunnen opsporen die tussen 1910 en 1940 actief zijn geweest in Utrecht. De oudste muziekverenigingen werden hoofdzakelijk op particulier initiatief opgericht en waren destijds vermoedelijk vrij elitair, zoals het nu nog bestaande Kon. Dilettanten-orkest dat reeds in 1894 was opgericht als Chr. Muziekvereniging Lauwerecht. Dat verleende hoofdzakelijk medewerking aan evenementen van religieuze aard. Vooral de anti-kermisvergaderingen in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, gedurende de Utrechtse kermisweek, georganiseerd door de Nederlandse Vrouwenbond, werd ieder jaar een terugkerend evenement. Directeur van de muziekvereniging Lauwerecht was de heer Harmsen, eerste trombonist bij het USO. Deze kreeg een salaris van fl. 50,- per jaar. Hiervoor

Lucas Bolwerk met muziektent, ca. 1880. Dit deel van het park is in 1940 ingrijpend gewijzigd voor de bouw van de schouwburg. GAU TopAtlas.

moest hij één keer per week de repetities leiden, ook nog de muziekpartijen schrijven en de leerlingen bekwamen maken. Om de kas enigszins van geld te voorzien, werd later tegen vergoeding medewerking verleend aan serenades en dergelijke voor verenigingen en particulieren. Dit had tot gevolg, dat meer en meer het christelijk karakter op de achtergrond raakte. Daarbij kwam dat de mentaliteit van nieuwe leden anders was dan die van de ouderen. De gevolgen waren onderlinge wrijvingen en meningsverschillen. Velen wensten toen, dat de christelijke vlag, waaronder men steeds had gewerkt, werd neergehaald. In 1920 werd daartoe besloten en de naam veranderd in neutrale geest: Dilettanten-orkest. In 1934, bij het veertigjarig bestaan, kreeg het orkest het predikaat 'Koninklijk'.

Het jubileum in 1934 is groots gevierd. Op het Lucas Bolwerk, op de plaats, waar nu de schouwburg staat, werd een feestweek gehouden van 3 tot 8 september. Medewerking werd verleend door tal van Utrechtse orkesten. De krant schreef er over, dat duizenden mensen hiervan hadden genoten: "De belangstelling was zo groot, dat velen, die graag een dubbeltje voor een zitplaats hadden over gehad, moesten blijven staan." En wat blijkbaar ook belangrijk was, "er werd met aandacht geluisterd en aan het applaus kwam bijna geen einde." Overigens, volgend jaar bestaat dit orkest honderd jaar.

Ook een select gezelschap was de Utrechtse mannenzangvereniging, opgericht in 1849. Die bestond uit een dertigtal studenten en burgers. Uit een reglement van 1917 blijkt, dat men lid kon worden na een ballotage, minstens achttien jaar oud moest zijn en geen lid van een andere vereniging mocht zijn. De contributie bedroeg toen drie gulden, maar er moest wel een entree-geld worden betaald van fl. 1,50. Bij uittreden kreeg men hier van één gulden terug tegen inlevering van het verenigingsinsigne.² In 1962 is deze vereniging opgeheven.

«Een mooi staaltje van volksopvoeding was de oprichting van de 'Vereniging van het Nederlandsche Lied' in 1904. De doelstelling spreekt voor zich: "De Vereniging stelt zich ten doel de beoefening van het Nederlandsche Lied te bevorderen, het te verspreiden, in ruime kring bemind te maken, ook onder het volk ingang te doen vinden en smaakbedervende liederen en vooroordelen omtrent het lied te bestrijden."³

De mannen van het Kon. Utr. Dilettanten Orchest zorgden er wel voor, dat de Jeugd het spoor niet bijster raakte, en goed in de wijs bleef. Hieronder: ook de studenten van het U.S.C. brachten des middags voor de sociëteit aan het Janskerkhof de kinderen bij elkaar, om tesaamen, onder leiding van „Coers Lied“ de vaderlandsche liederen, over het plein te doen schallen. Duizenden jongens en meisjes verdrongen zich voor de „soos“, en zongen, dat het een lust was om te hooren

Kinderzanguitvoering op het Janskerkhof, april 1936. De begeleiding was, zoals uit het onderschrift blijkt in handen van het Dilettanten Orchest. Uit: Utrecht in Woord en Beeld.

Kerkkoren

De zangkunst werd ook beoefend in de talrijke parochiekerken. De discipline daar was zeer streng, zoals blijkt uit het archief van 'Cantate Domino', het koor van de Martinuskerk. De leden van dit zangkoor betaalden een maandelijks contributie van 25 cent. Men was verplicht de wekelijkse repetities bij te wonen en bovendien moest men aanwezig zijn bij de Hoogmis en het Lof op alle zondagen. Dat gold ook voor de pinkster-, paas- en kerstdagen. Had men geen geldig excuus om afwezig te zijn, dan moest er een boete van 10 cent betaald worden. Een nóg hogere boete gold voor het niet bijwonen van de repetities en vergaderingen. En dan te bedenken dat het lidmaatschap toch wel vrijwillig werd aangegaan. Ongetwijfeld zal het resultaat wel navenant zijn geweest. Ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan op 22 november 1931 werd een Missa Festiva voor vijfstemmig gemengd koor en een Haec Dies voor achtstemmig mannenkoor uitgevoerd. Het koor bestond toen uit 25 heren en 53 jongens. Na afloop kregen de heren een doos beste sigaren uitgereikt en voor de jongens waren er heerlijke versnaperingen.⁴

Een geheel ander verhaal komt uit het archief van Laudate Dominum, het koor van de Monica-kerk. Deze kerk had al in 1913 een knapenkoor. Uit een jubileumboekje bij het 75-jarig bestaan in 1971 blijkt, dat er in 1929 reeds klachten waren over de geringe opkomst van de zangers bij de repetities en in 1939 was dat al niet veel beter ondanks de boetebepalingen. Zo werd het onmogelijk een behoorlijk repertoire op te bouwen, maar wat was het geval? De "oudere" heren, (de knapen uit 1913?) bleven nog steeds de solo's zingen, ook al was hun stem in de loop van de jaren danig achteruit gegaan. Een in 1939 opnieuw opgericht jongenskoor werd datzelfde jaar al weer opgeheven, omdat het een "bron van ergernis" was voor de ouderen. Deze heren hadden behalve zingen nog een andere hobby. Tijdens de preek werd achter het orgel druk geklaverjast. Klachten over het rumoer op het koor waren dan ook niet van de lucht. In de notulen van een bestuursvergadering in 1939 werd genoteerd: "Op het koor is wel veel leven, maar weinig godsdienstig leven." Toch heeft het koor nog bestaan tot 1971, de kerk werd toen afgebroken.⁵

Militairen

Populair - en dus van belang voor de toeneming van de belangstelling voor het musiceren in een bredere laag van de bevolking - was in Utrecht zeker ook de militaire muziek. Utrecht was immers al sinds heugenis een garnizoensstad. Bij iedere feestelijke gelegenheid waren de muziekkorpsen van de in de stad gelegerde soldaten aanwezig. Een voorbeeld: op 3 augustus 1911 bezocht koningin Wilhelmina de

De tuin van Tivoli. Niet alleen het gebouw zelf, maar ook de tuin was uitermate geschikt voor het houden van concerten en feesten. In 1929/30 is het gebouw samen met de tuin verkocht en als bouwterrein verkaveld. Op deze plaats is het kantoor "De Nederlanden van 1845" neergezet (hoek Wittevrouwensingel/Nachtegalstraat). GAU Top.Atlas.

stad. 's Middags en 's avonds werden op verscheidene plaatsen in Utrecht openlucht-concerten gegeven. In park 'Het Hoogeland' speelde 's middags de kapel van de Genie en op het Lucas Bolwerk concerteerde het muziekkorps van het eerste regiment Veldartillerie. De Genie kwam 's avonds opnieuw in de weer, nu op het Vredenburg. Er was volop muziek te horen, die dag, want ook het USO, de Utrechtsche Orchest Vereeniging en de Christelijke Muziekvereniging Lauwerecht traden op in de stad.⁶

De in Utrecht gelegerde genietroepen organiseerden op gezette tijden ook muziekwedstrijden, zoals bijvoorbeeld bij het 35-jarig bestaan in 1923. In de feestgids stond over het ontstaan van het muziekkorps van de Genie in 1888 te lezen: "Het geld voor de aanschaf van de muziekinstrumenten was bijeen gebracht door de officieren, onderofficieren, korporaals en soldaten. De leerlingen werden opgeleid door prima krachten uit de Schutterij-muziek."⁷

Muziekwedstrijden, zoals de Genie in 1923 hield, waren erg populair. Vooral in de jaren twintig werden er veel in Utrecht gehouden. Meestal vonden zij plaats in de tuin van het concertgebouw Tivoli. En op de programma's prijken in die tijd bij voorkeur de ouvertures van bekende opera's. De wedstrijden duurden veelal enkele dagen en ze eindigden steevast met een groots vuurwerk.

De jaren twintig en dertig

In de jaren twintig - de befaamde 'roaring twenties' - werd de één na de andere muziekvereniging opgericht. Ieder bedrijf, dat het zich kon veroorloven,

kreeg zijn eigen muziekkorps. De rijks- en gemeentendiensten waren al voorgegaan. De post, de spoorwegen, de politie, de brandweer, de gemeente-reiniging en het trampersoneel, alle hadden een zeer actieve muziekvereniging. Daar kwamen toen ook nog de machinefabriek Jaffa, de sigarenfabriek 'De Gesloten Steen', de Melkunie, de bakkers van de Lubro en de Korenschoof en de drukkers van Boekhoven bij. Ongetwijfeld waren er nog veel meer bedrijfs-muziekverenigingen.

Om een impressie te geven: in 1924 bestond de tram-muziek vijf jaar en dat werd gevierd met een feest in de tuin van Tivoli. In een krant van 12 mei 1924 staat het aldus: "Ter gelegenheid van dit eerste lustrum waren alle tramwagens gepavoiseerd. Aanvankelijk leek het er op, dat het weer niet wilde meewerken, maar op zaterdagmiddag keerde alles ten goede. Op straat verschenen zondagse strooien hoeden en toen het avond was geworden, was het in de Tivoli-tuin zo aangenaam van temperatuur, dat velen blootshoofds van de muziek zaten te genieten. Langs de tuinvijver was een elektrische guirlande-verlichting aangebracht in rood en wit. Toch was er een nadeel aan een concert in de Tivoli-tuin. Aan de zijde van de Nachtegaalstraat kwamen te veel klingelende trams voorbij en aan de kant van de Kruisstraat te veel claxonerende auto's. Bovendien zat er in de tuin een bende Zeister jongelui, die geld en praats te veel bleek te hebben. Hierdoor kreeg het zangkoor Orpheus, dat ook zijn medewerking verleende, niet de aandacht die het verdiende."⁸

25-Jarig bestaan van de Utrechtse Mannenzangvereniging "Orpheus", mei 1927. Op de foto staat het bestuur, de directeur en de feestcommissie. Op de voorste rij gezeten, links van het midden is burgemeester Fockema Andreae te herkennen (met bril en snor). GAU Top. Atlas.

In de jaren dertig kwamen er zo goed als geen nieuwe muziekkorpsen meer bij. Ook het aantal muziekwedstrijden - de activiteit, die in de jaren twintig populair was - nam beduidend af. Opmerkelijk was nog wel het derde eeuwfeest van de Universiteit in 1936. Zeker dertig Utrechtse muziek- en zangverenigingen verleenden hun medewerking. Veertien dagen achtereenvolgend werd er gefeest. Er waren openbare oneel- en muziekuitvoeringen in de parken, aangeboden door de gemeente, en een militaire taptoe van het Utrechtse garnizoen, waarvan werd vermeld, dat het geen "oorlogsonderdeel" betrof. Verder waren er natuurlijk diverse sportwedstrijden, kortom, het was een groots feest. Extra treinen, trams en bussen relden tot diep in de nacht, zodat men niets hoefde te missen van de feestelijkheden.⁹

Na het eeuwfeest van de Universiteit zou het tot 1945 duren voor Utrecht weer massaal 'achter de muziek' aan zou gaan. In de laatste jaren voor de oorlog was daar geen sprake meer van. Daar waren redenen voor. De toenemende ontkerkelijking was er een van: een aantal kerkkoren verdween. Andere vormen van vermaak zoals sport gingen tijd en aandacht vragen. Maar het belangrijkste was ongetwijfeld, dat tijdens de crisisjaren verscheidene bedrijven - en dus ook hun muziekverenigingen - verdwenen.

*Drs. M.G. Brits-Oversteegen
Odenveltlaan 29, Vleuten.*

Noten:

Bron Gemeentearchief Utrecht (GAU)

1. GAU: Utrechtsche Courant, 10 september 1934.
2. GAU: Archief Mannenzangvereniging, reglement 1917.
3. GAU: Utrechts adresboek 1911.
4. GAU: Archief Cantate Domino.
5. GAU: Gedenkboekje 75ste Dies Natalis Monica-koor.
6. GAU: Programma bezoek koningin aan Utrecht 1911.
7. GAU: Officiële feestgids 35-jarig bestaan van de vereniging Genie-muziek.
8. GAU: Utrechtsch Dagblad, 12 mei 1924.
9. GAU: Programma derde eeuwfeest der Hogeschool 1936.

Vondsten

Tijdens bouwhistorisch onderzoek in het Duitse Huis is de hier afgebeelde, bijzondere munt gevonden.

Het is een dubbele stuiver afkomstig uit Friesland en gedateerd 1597.

In Friesland waren indertijd ook drie commanderijen van de Duitse Orde gevestigd. Deze vielen onder de Balije in Utrecht. Zij waren verplicht een deel van hun inkomsten aan de Utrechtse Balije af te dragen. Blijkbaar deden zij dit in hun eigen Friese valuta.

Het gave uiterlijk van de munt geeft aan dat ze nauwelijks in omloop is geweest.

Op de voorzijde staat:
+ NISI + DOMINUS + NOBISCUM + 1597

Op de achterzijde staat:
+ MO.NO.ORD.FRIS IAE LEOVAR. CVSA

Foto: Fotodienst Gemeente Utrecht.